

O potrzebie wzmożonej edukacji międzykulturowej w obliczu *prawicowego populizmu* w Polsce

Streszczenie: Szerzące się w Polsce od kilku lat zjawisko prawicowego populizmu jest dogłębnie prześląknięte ekskluzywistyczną i antypluralistyczną demagogią, która nie pozostaje bez konsekwencji dla edukacji publicznej w naszym kraju. W tym kontekście nagłym wyzwaniem społeczno-pedagogicznym jest przeciwdziałanie wśród uczniów lękowi przed tym, co inne i nieznanne, a także rozwój szacunku i empatii wobec drugiego człowieka, tj. jego odmiennego światopoglądu, kultury i religii. Celem niniejszego artykułu nie jest konstruowanie jakichś doraźnych i jednorazowych inicjatyw szkolno-pedagogicznych wobec populistycznych kłamstw i manipulacji, ale stworzenie koncepcyjnych podwalin edukacyjnego, interdyscyplinarnego i przede wszystkim antypopulistycznego systemu profilaktycznego, który byłby na wskroś wypełniony przesłankami edukacji międzykulturowej i wychowywał młodych obywateli, postrzegających pluralizm jako wartość kulturowo-społeczną.

Słowa kluczowe: edukacja międzykulturowa, populizm, edukacja, szkoła, pluralizm, ekskluzywizm

Wprowadzenie

Prawicowy populizm¹ od lat trawi młody organizm polskiego ładu demokratycznego (zob. m.in.: Dzwonczyk, 2006; Pankowski, 2010; Stępińska, Li-

¹ „(...) populizm może przybierać formę prawicową i lewicową. Prawicowy w swoim charakterze jest zarówno populizm w krajach młodej europejskiej demokracji (Węgry, Polska) jak i ten w państwach o ugruntowanym systemie gospodarki neoliberalnej (USA, UK). Jest to odmiana węższa znaczeniowo, reprezentująca antyelitaryzm, autorytarne i natywistyczne poglądy” (Karkowska, 2021, s. 92).

piński, Hess i Piontek, 2017). Do jego przejawów – głównie na prawej flance – należy zaliczyć rozprzestrzenianie się w polskim społeczeństwie nastawień eksklusywnych i antypluralistycznych, które są źródłem dyskryminacji osób pochodzących z innych – niż chrześcijańskie – kręgów kulturowych i religijnych (Krzyżanowska i Krzyżanowski 2018; Krzyżanowski, 2020). Co więcej, fenomen ten przyczynił się w ostatnich latach do tego, że „postawy niechętnie uchodźcom stały się domeną ludzi młodych między 18 a 34 rokiem życia” (Hall i Mikulska-Jolles, 2016, s. 7). Taki stan rzeczy powinien budzić niepokój nie tylko prodemokratycznych polityków, ale także pedagogów odpowiedzialnych za kształt i formę edukacji w polskich szkołach.

W tym miejscu, niejako samoistnie, zarysowuje się cel niniejszego artykułu, którym jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o edukacyjno-wychowawcze oraz społeczno-pedagogiczne możliwości, które stanowiłby motor napędowy do działań profilaktycznych wobec społecznie destruktywnych konsekwencji prawicowego populizmu wśród młodych Polaków (Visvizi, 2017). Poza tym elementem profilaktyki krytycznej wobec populizmu w polskich szkołach musi stać się przeciwdziałanie lękowi przed tym, co inne i nieznanne (Grabowska i Roguska, 2015; Hall i Mikulska-Jolles, 2016). Wydaje się, że znaczącą rolę w takich procesach może odegrać wzmożona edukacja międzykulturowa o interdyscyplinarnym charakterze, która zakładałaby przede wszystkim rozwój szacunku i empatii wobec drugiego człowieka, tj. jego światopoglądu, kultury i religii.

Punkt wyjścia: ksenofobiczne symptomy prawicowego populizmu

Zjawisko prawicowego populizmu², który w sensie ontologicznym rozumiany jest jako ideologia o cienkim rdzeniu (ang. *thin centred ideology*) dzieląca społeczeństwo na dwie antagonistyczne grupy (Mudde, 2004; Lipiński, 2020), szerzy się nieubłagane wśród młodych pokoleń Polaków (Sińczuch, Michalski i Piotrowski, 2021). Z tego względu już na wstępie należy zaznaczyć, że badania socjologiczno-politologiczne wskazują, że ponad dwie piąte młodych ludzi w Polsce, a więc około 42%, utożsamia się z partiami prawicowymi (Badora, Głowacki i Herrmann, 2019), zaś 87% osób w wieku 18–24 oraz 80% w wieku 25–34 i 86% w kategorii „uczniowie i studenci”, według wyni-

² Należy także pamiętać, że niektórzy badacze zajmujący się zjawiskiem populizmu wskazują na jego pozytywny bądź ożywczy wpływ na demokrację (zob. m.in.: Delsol, 2017; Frieske, 2019; Dejneka, 2019).

ków badań CBOS-u z 2017 roku, była przeciwna przyjmowaniu uchodźców z Bliskiego Wschodu i Afryki (CBOS, 2017). Bez wątpienia takie nastawienia czynią młodych ludzi podatnymi na manipulacje prawicowych populistów oraz tworzone przez nich destrukcyjne podziały społeczne, oparte o afirmację własnej, chrześcijańskiej kultury oraz wykluczenie wszystkiego, co nosi jakiegokolwiek znamiona „odmienności” lub „inności” (Chrostowski, 2021, s. 91; 2021a, ss. 174–175; 2022, ss. 46–49). W tym sensie populizm to nie tylko odrzucenie imigrantów z Bliskiego Wschodu (Starnawski, 2017; Krzyżanowski, 2020), ale także osób homoseksualnych (Żuk, Pluciński i Żuk, 2021) czy też pośrednio integracji europejskiej (Csehi and Zgut, 2020; Potenza, 2020), a więc niejako elementów składowych wyznaczających profil demokratycznego społeczeństwa pluralistycznego i państwa heterogenicznego kulturowo (Sadowski, 2013).

W świetle powyższego populizm należy rozumieć w sposób horyzontalny, czyli jako wykluczenie osób i grup, których przynależność do ludu, a więc do określonego narodu, jest i pozostanie w oczach populistów bezwzględnie sporne (Chrostowski, 2021, s. 91). W rzeczy samej populizm horyzontalny występuje w połączeniu i/lub równolegle z jego wertykalną orientacją, „która zakłada, że społeczeństwo jest podzielone na dwie jednorodne, antagonistyczne grupy, «czysty lud» i «skorumpowaną elitę» i która głosi, że polityka powinna być wyrazem *volonté générale* lub ogólnej woli ludu” (Mudde, 2004, s. 543). W Polsce, od czasów przejścia władzy przez Prawo i Sprawiedliwość (PiS) w 2015 roku, możemy mówić o wzroście populizmu zarówno w jego horyzontalnej, jak i wertykalnej orientacji (Gwiazda, 2020; Yusupova, 2021).

Konserwatywne rozumienie tradycji, rodziny i narodu daje społeczno-kulturowe podwaliny orientacji populistycznej w ramach polityki rządów PiS, a także dzieli polskie społeczeństwo na dwie antagonistyczne grupy: „prawdziwi” Polacy i „inni”. Ci, których uznaje się za „prawdziwych” Polaków, popierają tradycyjne, polskie, katolickie wartości, odznaczają się moralnością, pobożnością i patriotyzmem, a także wywodzą się ze społeczności lokalnych. „Inni”, a więc obcy, to osoby utożsamiane m.in. z partiami antypisowskimi i przedstawicielami establishmentu, komunistami, imigrantami, Rosją, Niemcami, europejskimi lub krajowymi elitami (sędziowie, dziennikarze, liberalni politycy) czy też osobami LGBT (Gwiazda, 2020, s. 6). Celem prawicowych populistów w Polsce jest zatem konstruowanie homogenicznego narodu, odbywające się według starej i dobrze znanej zasady makiawelizmu, iż cel uświęca wszelkie środki i wszelką demagogię (Czapnik, 2017, s. 55). Niestety, ów polityczny makiawelizm z całą swoją światopoglądową brutalnością

staje się polityczno-społeczną osnową dorastania i dojrzewania młodych ludzi w Polsce, gdzie „w kontekście gloryfikacji swojskości wskazuje się (...) na tkwiący w populizmie potencjał nacjonalistyczny czy rasistowski” (Starnowski, 2017, s. 66).

Edukacja wobec wyzwań prawicowego populizmu

Kontekst społeczno-polityczny – związany z prawicowym populizmem – nie pozostaje bez konsekwencji dla publicznej edukacji, co potwierdzają badacze tego zjawiska na arenie międzynarodowej (zob. m.in.: Estellés and Castellví, 2020; Herbst und Menne, 2020; Stojanov, 2020; Chrostowski, 2021a). Jeśli chodzi o sytuację w Polsce, to należy zauważyć, że przeciwdziałanie populizmowi w ramach edukacji szkolnej jest utrudnione z co najmniej kilku powodów:

1. edukacja w naszym kraju jest niejednorodnie podporządkowywana określonym celom i interesom politycznym oraz społecznym, które mają nie tylko wyraźne podłoże ideologiczne (np. w zależności od partii politycznej sprawującej władzę przebiegają one charakter prawicowo-konserwatywny lub lewicowo-liberalny, zob. m.in.: Śliwerski, 2012, 2015, 2020), ale także uznaje się je za jedyne i niepodważalne, przy równoczesnym negowaniu innych celów czy interesów (Jagielska, 2014, s. 31);
2. system edukacji formalnej w Polsce w obliczu populizmu odznacza się pewną wadliwością. Taki stan rzeczy wynika po pierwsze z tego, że szkoła to instytucja niestabilna, która jest nieustannie reformowana (Maj-Waśniowska, 2017;). Po drugie, jak zauważa M. Starnowski (2017, s. 74), raporty z badań Towarzystwa Edukacji Antydyskryminacyjnej (np.: Abramowicz, 2011; Chustecka, Kielak i Rawłuszko, 2016), wskazują na fakt, że do kształtowania postaw autorytarnych lub etnocentrycznych przyczyniają się niektóre treści, zawarte w podręcznikach przedmiotowych, a także działania samych nauczycieli. W konsekwencji prowadzi to do sytuacji, że szkoła nie zawsze jest w stanie spełniać swoją rolę w ramach kształtowania postaw prodemokratycznych (Zahorska, 2020);
3. edukacja formalna osiąga swoje granice w przypadku uczniów, którzy w ramach nieformalnego (incydentalnego) zdobywania wiedzy i życiowych doświadczeń kształtują nastawienia populistyczne poprzez kontakt z mediami, rówieśnikami, rodziną itd. (Campos, Heap and de

Leonc, 2017). Chodzi tu zatem o taką formę pozaszkolnego uczenia się, która związana jest z dostosowaniem się do m.in. konkretnej sytuacji, miejsca lub osoby (Leśniewska, 2016, ss. 116–117).

Powyższe, tylko pobieżnie naszkicowane problemy polskiego systemu edukacji można rozmieć jako otwartą furtkę dla populistów, ponieważ upolityczniona i niestabilna systemowo szkoła w Polsce wydaje się pozostawać nie tylko w znaczącym stopniu bezbronna wobec wyzwań populizmu, ale także zamiast kształcić świadomych demokratów, prowadzi raczej do „skarlenia” kulturalnego i politycznego wśród uczniów (Rutkowiak i Starego, 2018, s. 95). W tym kontekście nie można jednak zapominać, że edukacja nie powinna stać się funkcjonalnym i bezpośrednim narzędziem do walki z populistami, ponieważ nie jest ona w stanie skutecznie zlikwidować społecznych, politycznych i ekonomicznych przyczyn, które znajdują się u podstaw populizmu (Herbst und Menne, 2020).

Tym, co jednak można uczynić „tu” i „teraz”, jest poszerzenie podstawowego celu edukacji humanistycznej w obliczu szerzącego się zjawiska populizmu w Polsce. Chodzi tu o to, żeby wprowadzać uczniów nie tylko w tradycję narodową, historyczną, religijną i kulturową, ale także dodać nowe cele, do których należy m.in.: przygotowanie dzieci i młodzieży do konfrontacji z aktualnymi wyzwaniami w sensie lokalnym i globalnym, a także towarzyszące temu objaśnianie współczesnego świata i zachodzących w nim zjawisk polityczno-społecznych. Ważnym wymogiem jest z jednej strony apolityczność takiego nauczania, która pozwalałaby na obiektywizm wobec każdej formy rządów lub partyjnego światopoglądu osób sprawujących władzę, a z drugiej strony istotna jest też jej polityczna wiarygodność, która musi być zakotwiczona w szeroko rozumianym pojęciu dobra publicznego i żywotności demokracji. Poza tym konieczne jest także podniesienie poziomu kompetencji uczniów z zakresu poszukiwania wiarygodnych informacji, a także dostarczenie im instrumentów pozwalających na dekamuflaż populistycznych kłamstw i manipulacji (Koc, 2020, ss. 25–26).

Profilaktyka: wzmoczona edukacja międzykulturowa

Powyższe możliwości przeciwdziałania populizmowi są konieczne, ale i zarazem niewystarczające, jeśli weźmie się po uwagę fakt, że rdzeniem narracji populistycznej w Polsce jest tworzenie niebezpiecznych podziałów społecznych, takich jak np.: „my” – prawdziwy lud, a więc biali katolicy Polacy i „oni” – niebezpieczni inni, tj. ciemnoskórzy muzułmańscy imigranci

(Starnawski, 2017; Visvizi, 2017; Krzyżanowski, 2020). W tym sensie jednym z podstawowych zadań edukacji musi stać się stawienie czoła odkłamywaniu kreowanych przez populistów fałszywych wizerunków osób pochodzących z innych kręgów kulturowych lub religijnych. Jednakże nie chodzi tu o jakieś doraźne inicjatywy pedagogiczne wobec populistycznych kłamstw i manipulacji, ale o pewnego rodzaju edukacyjny i interdyscyplinarny system profilaktyczny, który byłby na wskroś wypełniony przesłankami edukacji międzykulturowej, która jest w Polsce przedmiotem żywej dysputy akademickiej od lat 90. XX wieku (zob. m.in.: Nikitorowicz, 1995, 2017, 2018; Młynarczuk-Sokołowska, 2016; Różańska, 2017; Misik, 2020).

Edukacja międzykulturowa – zdaniem J. Nikitorowicza (2018) – realizuje się poprzez różnorodne interakcje w ramach trzech ściśle powiązanych, skorelowanych ze sobą, zakresów edukacyjnych (Nikitorowicz, s. 56):

- zakres identyfikacji z kulturą rdzenną i odziedziczoną, dotyczącej zapoznawania uczniów z symbolami, wartościami i zasadami lokalnej kultury, a także nadawania im znaczenia i uczenie się ich w ramach odkrywania kultury odziedziczonej;
- zakres rozwoju kompetencji indywidualnych, a także poczucia społecznej odpowiedzialności i wolności;
- zakres kształtowania postaw wobec odmiennych kultur i pochodzących z nich osób, ale też wspieranie rozwoju umiejętności świadomych wyborów w obliczu ofert innych kultur.

Korelacja powyższych zakresów w edukacji międzykulturowej zakłada taki rozwój człowieczeństwa ucznia, aby był on przysposobiony do osiągania granic i wzniesienia się ponad swoją własną kulturę, do poznawania innych kultur, czerpania z bogactwa ich wartości oraz w razie potrzeby, do ich interioryzacji, w celu owocniejszego wypełniania rozmaitych ról w życiu prywatnym i społecznym. Chodzi tu zatem o taką edukację i takie wychowanie, które nie czynią z uczniów zakładników ich własnej kultury, lecz poprzez uznanie wartości kultury odziedziczonej otwierają ich na inne kultury. Edukacja międzykulturowa powinna zatem wspomagać redukcję szkodliwych mitów, stereotypów, lęków, uprzedzeń w postrzeganiu innych osób (Nikitorowicz, ss. 56–57), którymi żywi się prawicowy populizm (Krzyżanowski, 2020).

Edukacja międzykulturowa, w czasach przybierającego na sile prawicowego populizmu, staje się także punktem wyjścia do realizowania nowej polityki edukacyjnej: polska szkoła powinna przysposabiać uczniów do wychodzenia poza nacjonalistyczny socjo- i etnocentryzm, w stronę szeroko rozumianego – opartego o akceptację i tolerancję – porozumienia z osobami myślącymi,

żyjącymi i wyglądającymi inaczej (Nikitorowicz, 2017, s. 9). Niestety, realizowane od 2015 roku „przemeblowanie” polskiej szkoły zmierza w odwrotnym kierunku. „Zamiast rozwijać w młodych ludziach postawę pozytywnego patriotyzmu, otwartości, będziemy ich uczyć zamykania się na świat, ksenofobii, rasizmu a w konsekwencji nacjonalizmu” (cyt. za: Nikitorowicz, 2017, s. 9).

Powyższe rozważania wymagają tutaj pewnej koncepcyjnej konkretyzacji dotyczącej wdrażania edukacji międzykulturowej w szkole. W obliczu wyzwań związanych z populizmem zadaniem systemu oświaty jest umieszczenie w curriculumach przedmiotowych i międzyprzedmiotowych kluczowych kompetencji, które promują konstruktywne radzenie sobie z różnorodnością kulturową (De Arce, Düppe, Hackenbergers und Meyr, 2019, s. 7):

- a) wiedza i poznanie: postrzeganie kultur jako nieustannie zmieniających się kolektywnych wzorców orientacji i interpretacji; analizowanie powstawania różnorodnych prądów społeczno-kulturowych, jak i zachodzących w nich przemian; poznanie wpływu doświadczeń o charakterze historycznym oraz teraźniejszym na posiadany obraz innych kultur;
- b) refleksja i ocena: refleksja nad rodzimą kulturą, kulturowymi wzorcami interpretacyjnymi oraz stereotypami; rozwijanie pozytywnego patriotyzmu i otwartości na odmienne od własnych wzorce interpretacyjne oraz umiejętności konstruktywnego radzenia sobie ze sprzecznościami interpretacyjnymi w komunikacji; postrzeganie procesów społeczno-kulturowych w świetle różnorodnych perspektyw;
- c) działanie i kształtowanie: świadome podejmowanie działań przeciwko dyskryminacji i rasizmowi wynikającym z populizmu; pokonywanie barier społeczno-kulturowych i językowych w komunikacji i współpracy z innymi; promowanie negocjacji opartych o szacunek i pokojowe rozwiązywanie konfliktów; kształtowanie poczucia odpowiedzialności za równy dostęp wszystkich osób do życia publicznego.

Należy także pamiętać, że rozwój kompetencji międzykulturowej, jako części edukacyjnego i interdyscyplinarnego systemu profilaktycznego przeciwko populizmowi, dotyczy wielu obszarów, które pokrywają się z innymi nadrzędnymi tematami edukacyjnymi. W celu zobrazowania obszerności poruszanego zagadnienia stworzono, w nawiązaniu do opracowania G. de Arce, N. Düppe, M. Hackenbergers und Meyr (2019, s. 9), poniższą rycinę, która zwraca uwagę na fakt, że poszczególnych tematów edukacyjnych pod względem rozwijanych kompetencji i treści nauczania nie da się wyraźnie od siebie oddzielić. System profilaktyki krytycznej wobec populizmu w ramach

edukacji międzykulturowej będzie skuteczny tylko wtedy, jeśli będzie realizowany również międzyprzedmiotowo.

Ryc. 1. System profilaktyki antypopulistycznej w ramach międzyprzedmiotowej edukacji międzykulturowej

Źródło: De Arce, Düppe, Hackenbergers und Meyr, 2019, s. 9.

Profilaktyka krytyczna wobec populizmu, prowadzona w ramach edukacji międzykomorowej, wymaga od wszystkich uczestników środowisk wychowawczych i edukacyjnych (tj.: nauczycieli, wychowawców, pedagogów, psychologów szkolnych, pracowników służb społecznych i animatorów kultury) „otwartości, kreatywności, rozumienia kontekstu międzykulturowych interakcji, co możliwe jest poprzez pogłębianie posiadanych i nabywanie nowych kompetencji” (Świdzińska, 2020, s. 276).

Zakończenie

Edukacja i wychowanie to procesy mozolne, trudne, które często przybierają charakter heroicznego zabiegania o to, aby tak konkretna osoba, jak i całe społeczeństwa, stały się lepszymi, choć odrobinę bardziej ludzkimi (Lewowicki, 2017, s. 32). W takim ujęciu edukacja międzykulturowa, w obliczu wyzwań związanych z populizmem, musi z większą konsekwencją podjąć się działań o charakterze profilaktycznym po to, aby przysposobić młodych obywateli do rozwoju społeczeństw demokratycznych, które będą nie tylko otwarte na różnorodność, ale także dalekie od prawicowych, populistycznych ekstremizmów (Nikitorowicz, 2018, s. 65). Chodzi tu przede wszystkim o takie konstruowanie Polski, Europy i świata, aby na nowo przybrały formę – zbudowanego w oparciu o prerogatywę akceptacji i tolerancji – laboratorium różnorodności, a więc laboratorium „życia z Innym i dla Innego” (Bauman, 2004, ss. 13–14; Nikitorowicz, 2017, s. 17).

Od działań edukacyjnych nie można, w rzeczy samej, oczekiwać natychmiastowych sukcesów i błyskawicznych efektów, tym bardziej w obliczu (niestety zbyt szybko szerzącego się) prawicowego populizmu. Z drugiej strony zaś nie zwalnia to pedagogów i wszystkich innych ludzi o otwartym i poszerzonym światopoglądzie od zabiegania o „nowe, lepsze jutro”.

Bibliografia

- Abramowicz, M. red. 2011. *Wielka nieobecna – o edukacji antydyskryminacyjnej w systemie edukacji formalnej w Polsce*. Warszawa: Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej.
- Badora B., Głowacki A. i Herrmann M. 2019. Młodzież o polityce i demokracji. W: Grabowska, M. i Gwiazda, M. red. *Młodzież 2018*. Warszawa: CBOS, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, ss. 99–139.
- Bauman, Z. 2004. O tarapatach tożsamości w ciasnym świecie. W: Kalaga, W. red. *Dylematy wielokulturowości*. Kraków: Universitas, ss. 9–25.
- Campos, C.F.S., Heap, S.H. and de Leonc, F.L.L. 2017. The political influence of peer groups: experimental evidence in the classroom. *Oxford Economic Papers*. 4 (69), pp. 963–985.
- CBOS. 2017. Stosunek do przyjmowania uchodźców. Komunikat nr 44. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_044_17.PDF (22.07.2021).

- Chrostowski, M. 2021. „Bezbożny sojusz”? Populizm i wiodące religie mono-teistyczne. *Przegląd Politologiczny*. 2 (26), ss. 89–103.
- Chrostowski, M. 2021a. Edukacja w obliczu populizmu: trudności i perspektywy. *Pedagogika Społeczna*. 3–4 (81–82), ss. 171–189.
- Chrostowski, M. 2022. The effects of religious education on prodemocratic positions in the face of the right-wing populism in Poland: Theoretical analysis and clues for educational practices. *Journal of Religious Education*. 70, pp. 43–62.
- Chustecka, M., Kielak i Rawłuszek, M. red. 2016. *Edukacja antydyskryminacyjna. Ostatni dzwonek! O deficytach systemu edukacji formalnej w obszarze przeciwdziałania dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami*. Warszawa: Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej.
- Csehi, R. and Zgut, E. 2020. We won't let Brussels dictate us': Eurosceptic populism in Hungary and Poland. *European Politics and Society*. 1 (22), pp. 1–16.
- Czapnik, A. 2017. Śladami Hitlera? Skrajnie nacjonalistyczny populizm prawicy w Polsce. *Studia Krytyczne*. 5, ss. 48–62.
- De Arce, G.D., Düppe, N., Hackenberger, M., Lenk, S. und Meyr D.K. 2019. *Handreichung für das übergreifende Thema Interkulturelle Bildung und Erziehung*. Ludwigsfelde: Landesinstitut für Schule und Medien Berlin – Brandenburg (LISUM).
- Dejneka, P. 2019. *Populizm a sfera publiczna. Czy populizm zrewitalizuje sferę publiczną w Europie?* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Delsol, Ch. 2017. „Populizm” jako protest wobec nadmiernego uniwersalizmu i obrona zakorzenienia. *Zeszyty Społecznej Myśli Katolickiej Kościoła*. 21, ss. 94–103.
- Dzwończyk, J. 2006. Postawy populistyczne w społeczeństwie polskim. *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*. 706, ss. 27–42.
- Estellés, M. and Castellví, J. 2020. The Educational Implications of Populism, Emotions and Digital Hate Speech: A Dialogue with Scholars from Canada, Chile, Spain, the UK, and the US. *Sustainability*. 12 (6034), pp. 1–16.
- Frieske, K.W. 2019. Pochwała populizmu. Esej polemiczny. *Kultura i Społeczeństwo*. 4, ss. 103–123.
- Grabowska, M. i Roguska, B. 2015. red. *Polacy wobec „innych”. Stosunek do innych narodów, mniejszości narodowych i etnicznych, migrantów i uchodźców*. Warszawa: CBOS.
- Gwiazda, A. 2020. Right-wing populism and feminist politics: The case of Law and Justice in Poland. *International Political Science Review*. September, pp. 1–16.

- Hall, D. i Mikulska-Jolles, A. 2016. *Uprzedzenia, strach czy niewiedza? Młodzi Polacy o powodach niechęci do przyjmowania uchodźców*. Warszawa: Stowarzyszenie Interwencji Prawnej.
- Herbst, J.-H. und Menne, A. 2020. Vox populi vox dei? Theoretische Anhaltspunkte für religiöse Bildung in populistisch aufgeladenen Zeiten. *Theo-Web – Zeitschrift für Religionspädagogik*. **2** (19), ss. 167–182.
- Jagielska, D. 2014. *Hybrydy ideologii edukacyjnych polskich polityków*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Koc, K. 2020. Edukacja polonistyczna w czasach populistycznej zarazy. *Patria i Literatura*. **2**, ss. 13–34.
- Karkowska, N. 2021. Dyskretny urok władzy – czyli kilka słów o tym, dlaczego ulegamy wpływowi populistów? Perspektywa krytyczna. *Studia Edukacyjne*. **61**, ss. 77–100.
- Krzyżanowska, N. and Krzyżanowski, M. 2018. ‘Crisis’ and Migration in Poland: Discursive Shifts, Anti-Pluralism and the Politicisation of Exclusion. *Sociology*. **3**(52), pp. 612–618.
- Krzyżanowski, M. 2020. Discursive shifts and the normalisation of racism: imaginaries of immigration, moral panics and the discourse of contemporary right-wing populism. *Social Semiotics*. **4** (30), pp. 1–25.
- Leśniewska, G. 2016. Edukacja nieformalna – moda czy konieczność. *Edukacja Humanistyczna*. **2** (35), ss. 113–122.
- Lewowicki, T. 2017. Edukacja międzykulturowa – kilka lat później. Zmiana uwarunkowań, pytania o kondycję, wyzwania, *Edukacja Międzykulturowa*. **2**(7), ss. 19–36.
- Lipiński, A. 2020. W poszukiwaniu ontologii populizmu – dylematy definicyjne. *Przegląd Politologiczny*. **1** (25), ss. 131–148.
- Maj-Waśniowska, K. 2017. Niestabilności warunków funkcjonowania systemu oświaty w Polsce. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. **485**, ss. 263–276.
- Misik, M. 2020. Edukacja międzykulturowa w perspektywie personalistycznej – pedagogiczne idee i poszukiwania Katarzyny Olbrycht. *Edukacja Międzykulturowa*. **2** (13), ss. 215–232.
- Młynarczyk-Sokołowska, A. 2016. *Teoria i praktyka międzykulturowej edukacji nieformalnej w kontekście działań adresowanych do dzieci*. Białystok: Fundacja Uniwersytetu w Białymstoku.
- Mudde, C. 2004. The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*. **4** (39), pp. 542–563.

- Nikitorowicz, J. 1995. *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie „Trans Humana”.
- Nikitorowicz, J. 2017. Polityka edukacyjna w kontekście potrzeby nabywania kompetencji międzykulturowych. *Pogranicze. Studia Społeczne*. **30**, ss. 7–19.
- Nikitorowicz, J. 2018. Edukacja międzykulturowa w procesie wspierania rozwoju tożsamości w warunkach wielokulturowości. *Kultura i Edukacja*. **3**(121), ss. 55–68.
- Pankowski, R. 2010. *The Populist Radical Right in Poland: The Patriots*. London: Routledge.
- Potenza, M. 2020. Eurosceptic Right-wing parties: potential or harmless threat for the European Union? <https://eplus.uni-salzburg.at/obvusbhs/content/titleinfo/5465975/full.pdf> (10.08.2021).
- Różańska, A. 2017. Międzykulturowe konteksty edukacji religijnej – problem otwartej tożsamości religijnej. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*. **3**(36), ss. 49–59.
- Rutkowiak, J. i Starego, K. 2018. Tło i ruch – rozmowa o polityczności edukacji. Profesor Joanna Rutkowiak w rozmowie z doktor Karoliną Starego. *Parezia*. **1** (9), ss. 76–96.
- Sadowski, A. 2013. Konstruowanie społeczeństwa pluralistycznego jako rozwiązywanie sprzeczności pomiędzy różnorodnością a wspólnotą. *Pogranicze. Studia Społeczne*. **13**, ss. 7–21.
- Sińczuch, M., Michalski, P. and Piotrowski, M. 2021. Inequalities Among Youth and Support for Right-Wing Populism in Poland. W: Giugni, M. and Grasso, M. red. *Youth and Politics in Times of Increasing Inequalities*. Cham: Palgrave Macmillan, pp. 231–257.
- Starnawski, M. 2017. Populizm antyislamski a socjalizacja polityczna w kontekście polskim. *Praktyka Teoretyczna Numer*. **4**(26), ss. 62–92.
- Stępińska, A., Lipiński, A., Hess, A. and Piontek, D. 2017. Poland. A Fourth Wave of Populism? Aalberg, T, Esser, F, Reinemann, C., Strömbäck, J. i de Vreese C.H. red. *Populist Political Communication in Europe*. New York: Routledge, pp. 311–325.
- Stojanov, K. 2020. Bildung gegen Populismus? <https://praefaktisch.de/bildung/bildung-gegen-populismus/> (22.07.2020).
- Śliwerski, B. 2015. Polityczne uwarunkowania «bolszewizmu» w etatystycznej polityce oświatowej III RP. *Horyzonty Wychowania*. **14** (31), ss. 15–46.
- Śliwerski, B. 2020. *(Kontr-)rewolucja oświatowa. Studium z prawicowych reform edukacyjnych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Śliwerski, B. 2012. Źródła i główne przesłanki wychowania konserwatywnego w III RP. *Studia z Teorii Wychowania: półrocznik Zespołu Teorii Wychowania Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN*. 1 (4), ss. 10–24.
- Świdzińska, A. 2020. Edukacja międzykulturowa jako element kształcenia pracowników służb społecznych. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. 1 (33), ss. 267–281.
- Visvizi, A. 2017. *Querying the Migration-Populism Nexus: Poland and Greece in Focus*. Brussels: Institute of European Democrats (IED).
- Yusupova, N. 2021. The Crisis of Democracy: The Case Study of Democratic Backsliding and the Rise of Populism in Poland. <https://www.proquest.com/openview/0d9d383945219d6f7fa66d72a4425b6d/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y> (8.08.2021).
- Zahorska, M. 2020. Szkoła i jej rola w kształtowaniu postaw prodemokratycznych (PPD). <http://civispolonus.org.pl/wp-content/uploads/2020/07/Postawy-prodemokratyczne.pdf> (6.06.2022).
- Żuk, P., Pluciński, P. and Żuk, P. 2021. The Dialectic of Neoliberal Exploitation and Cultural-Sexual Exclusion: From Special Economic Zones to LGBT-Free Zones in Poland. *Antipode*. 5 (53), pp. 1571–1595.

About the need for increased intercultural education in the face of the right-wing populism in Poland

Summary: The phenomenon of right-wing populism, which has been spreading in Poland for several years, is deeply permeated with exclusive and anti-pluralist demagogy, which has consequences for public education in our country. In this context, an urgent socio-educational challenge is to counteract students' fear of what is different and unknown, as well as to develop respect and empathy towards other people, i.e. their different worldview, culture and religion. The aim of this article is not to construct some ad hoc and one-off school and pedagogical initiatives in the face of populist lies and manipulation, but to create the conceptual foundations of an educational, interdisciplinary and, above all, anti-populist preventive system that would be thoroughly filled with the premises of intercultural education and educate young citizens who perceive pluralism as cultural and social value.

Keywords: intercultural education, populism, education, school, pluralism, exclusivity